

**Magdalena Plusa<sup>1</sup>**

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Instytut Filologii Polskiej

Ul. Świętokrzyska 15, 25–406 Kielce, Polska

E-mail: mplusa@ujk.edu.pl

Zainteresowania naukowe: historia języka polskiego, polszczyzna północnokresowa

---

**Akanie jako środek stylizacji językowej  
w powieściach litewskich Józefa Weysenhoffa**

---

*Józef Weysenhoff, polski pisarz żyjący w latach 1860–1932, dwie ważne w swoim dorobku powieści – „Unię” (1910) oraz „Sobola i pannę” (1912), zwane powieściami cyklu litewskiego – poświęcił Litwie Kowieńskiej, krainie, z którą od najmłodszych lat łączyły go silne więzi emocjonalne. Obydwa teksty stanowią cenne źródło wiedzy na temat statusu używanej tu w przełomowych dziesięcioleciach XIX i XX w. regionalnej odmiany polszczyzny oraz jej cech formalnych. Te ostatnie posłużyły autorowi jako środek prowadzonej po mistrzowsku stylizacji językowej. Wśród wykorzystanych przez pisarza w powieściach faktów językowych znamienych dla północnokresowej odmiany polszczyzny jest m.in. akanie, czyli wymowa nieakcentowanych głosek e, o jak a. W artykule znajdzie się krótka charakterystyka tego osobliwego zjawiska akania, znanego Weysenhoffowi z Litwy Kowieńskiej i wykorzystanego przez autora w dwóch powieściach w funkcji elementu dialektyzacji. Szczególna uwaga zwrócona zostanie na przejawy akania, które znalazły swoje udokumentowanie w badanych tekstach (właściwość fonetyczna czy zjawisko zmorfologizowane), oraz na fakt, w jaki sposób akanie służyło jako środek stylizacji językowej.*

*SŁOWA KLUCZOWE: akanie, polszczyzna północnokresowa, „Soból i panna“, „Unia“, Weysenhoff.*

---

---

<sup>1</sup> Dr **Magdalena Plusa** – stopień doktora nauk humanistycznych w dziedzinie językoznawstwa uzyskała w 2013 r., broniąc rozprawy *Polszczyzna północnokresowa w powieściach cyklu litewskiego i młodzieńczych listach Józefa Weysenhoffa*, napisanej pod opieką dr hab. Elżbiety Koniusz, prof. UJK. Obecnie pracuje w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się na zagadnieniach z zakresu historii języka polskiego oraz regionalnej odmiany polszczyzny, jaką jest polszczyzna północnokresowa.

## Powieści cyklu litewskiego Józefa Weysenhoffa

Mianem powieści cyklu litewskiego określane są *Unia* (1910) oraz *Soból i panna* (1913) – dwa ważne w dorobku literackim utwory Józefa Weysenhoffa (1860–1932), autora niegdyś bardzo popularnego, ale do dzisiaj zapamiętanego przede wszystkim jako twórcę najpiękniejszych powieści o Litwie Kowieńskiej. Autorem powyższego określenia jest sam Weysenhoff, który pierwszemu z wymienionych tekstów nadał podtytuł: *powieść litewska*. Jako dojrzały już pisarz w *Moim pamiętniku literackim*, stanowiącym swoistą spowiedź z podejmowanej przez lata działalności artystycznej, zawierającą wiele uwag krytycznoliterackich do całej twórczości, drugą z wymienionych powieści nazwał „sielanką litewską”<sup>2</sup> (Weysenhoff 1925: 87). Zastosowane przez pisarza określenia są bardzo zasadne: obydwa utwory łączy miejsce rozgrywających się literackich wydarzeń – Kowieńszczyzna – kraina dzieciństwa i młodości pisarza, podejmowana tematyka – kondycja polskiej kultury i języka na Litwie Kowieńskiej w ostatnich dziesięcioleciach XIX i na początku XX wieku<sup>3</sup>.

Obydwie powieści stanowią rodzaj hołdu oddanego przez doświadczonego już pisarza drugiej ojczyźnie – Litwie Kowieńskiej, z którą autor związany był od najmłodszych lat<sup>4</sup>. To tutaj, w należących do rodziny majątkach: Jużyntach i Tarnowie<sup>5</sup>, spędził swoje wczesne dzieciństwo<sup>6</sup>. Do umiłowanej Litwy wracał jako uczeń rządowego gimnazjum w Warszawie, a później także student dorpackiego uniwersytetu. Miejsce młodości i dzieciństwa uosabiała w mniemaniu pisarza pewien mit krainy wiecznej szczęśliwości, którą w *Moim pamiętniku literackim* charakteryzował w następujący sposób: „Kraj pagórków i jezior, teren dzikiego myślistwa, przy tym gniazdo ojców i dziadów, otoczone kochanym sąsiedztwem we dworach, a pięknym ludem po chatach” (Weysenhoff 1925: 51). Będąc więc dojrzałym twórcą ukochanej ziemi kowieńskiej poświęcił cykl dwóch powieści, których wydarzenia ułokował, co uściśliła Elżbieta Koniusz, na terenach leżących przede wszystkim<sup>7</sup> „w zachodniej części (nad rzeką Świętą) powiatu jezioroskiego i graniczącej z nim części powiatu wilkomierskiego”<sup>8</sup> (Koniusz 2007, przypis 6 na s. 329).

<sup>2</sup> Do cyklu litewskiego badacze twórczości Weysenhoffa zaliczają jeszcze inną powieść tego autora – *Puszczę* (1915), której wydarzenia usytuowane zostały na białoruskim Polesiu (zob. Szybowska 1976: 222, 238; Koniusz 2009: 101). Te trzy utwory (*Unia*, *Soból i panna*, *Puszcza*) stanowią swoisty cykl poświęcony wschodnim ziemiom dawnej Rzeczypospolitej.

<sup>3</sup> Status języka polskiego i polskiej kultury na Litwie Kowieńskiej w świetle powieści *Unia* oraz *Soból i panna* omówiła w cyklu artykułów E. Koniusz (2007, 2009, 2010).

<sup>4</sup> Weysenhoff pisał *Unię* oraz *Sobola i pannę* jako ceniony już autor głośnych w pierwszych dziesięcioleciach XX w. powieści, jak *Sprawa Dolegi* (1901), *Syn marnotrawny* (1905).

<sup>5</sup> Tarnów i jego topografię sportretuje po latach w *Unii*, ale nazwę miejscowości zmienia na Wiszuny.

<sup>6</sup> Józef Weysenhoff urodził się w 1860 r. we wsi Kolano na Podlasiu. Lata wczesnego dzieciństwa spędził wraz ze swoim rodzeństwem w kowieńskim majątku rodziny Weysenhoffów, ale po tragicznej śmierci ojca, Michała Weysenhoffa, matka przyszłego pisarza opuściła Litwę Kowieńską i zamieszkała wraz z dziećmi w Warszawie.

<sup>7</sup> Niektóre opisane w powieściach sytuacje rozgrywają się również w Wilnie (*Unia*) oraz na południu Królestwa (*Soból i panna*), ale na pierwszym planie znajdują się przede wszystkim ziemie kowieńskie.

<sup>8</sup> Powiat jezioroski, znany również jako nowoaleksandrowski (w 1836 r. miasto Jeziorosy przemianowano na Nowoaleksandrowski) – informuje za Roubą E. Koniusz – obejmował obszar wschodniej części guberni kowieńskiej i został utworzony w 1842 r. z dawnego powiatu brasławskiego oraz części wilkomierskiego (2009: 102). Ten ostatni położony był na południowo-wschodnim terytorium guberni kowieńskiej i graniczył na północy z pow. jezio-

Obydwie powieści ujawniają przy tym bardzo dobrą znajomość przez ich autora opisywanej części Litwy, jej topografii, przyrody, mieszkańców, a przede wszystkim języka. Dowodem tej ogromnej wiedzy o realiach Kowieńskich jest obficie stosowana stylizacja językowa z pomocą regionalnych właściwości północnokresowych, liczne komentarze zamieszczone przez autora w narracji, opiniach bohaterów literackich oraz dodatkowe wzmianki w przypisach do tekstu zasadniczego<sup>9</sup>. Stanowią one świadectwo peryferycznej odmiany polszczyzny północnokresowej funkcjonującej na obszarze Litwy Kowieńskiej w przełomowych dziesięcioleciach XIX i XX w.<sup>10</sup>, jej zróżnicowania społecznego oraz kondycji języka polskiego na ówczesnej kowieńskiej wsi<sup>11</sup>. W tym celu zastosował pisarz bardzo rozbudowaną stylizację językową, w której uwzględnił nie tylko odrębności w socjolekcie poszczególnych grup społecznych, ale również wprowadził widoczną indywidualizację idiolektów powieściowych bohaterów.

Dobra znajomość polszczyzny północnokresowej, przede wszystkim w jej wariacie kowieńskim, umożliwiła pisarzowi zastosowanie w stylizacji bardzo szerokiego zasobu jej charakterystycznych właściwości – począwszy od tych najbardziej znanych, a skończywszy na słabiej udokumentowanych w literaturze przedmiotu<sup>12</sup>. Wśród wielu wprowadzonych przez autora zjawisk językowych o charakterze regionalnym znajduje się m.in. wymienione w tytule tego artykułu akanie, czyli wstawianie na miejsce nieakcentowanego *e*, *o* samogłoski *a*. Celem niniejszej pracy będzie więc omówienie tego specyficznego zjawiska wykorzystanego przez Weyssenhoffa w dwóch powieściach oraz scharakteryzowanie funkcji nadanej akaniu przez autora badanych tekstów.

### Kilka uwag na temat akania

Wymowa nieakcentowanych głosek *o*, *e* jak *a* – znana jako akanie – należy do najbardziej wyrazistych właściwości regionalnej odmiany polszczyzny ukształtowanej na obszarze historycznych Kresów północno-wschodnich, zwanej ogólnym mianem polszczyzny północnokresowej. Przekonują o tym nie tylko liczne komentarze naukowe poświęcone temu zjawisku (zob. Turska 1930/1983: 16; Grek-Pabisowa 2002: 16–26; Karaś 2002: 130–135),

---

roskim, na zachód ze święciańskim i wileńskim, na południu z kowieńskim, na zachód z kowieńskim i poniewieskim. Przez ziemie obydwu powiatów przepływa rzeka Święta, stanowiąca prawy dopływ Wilii (Rouba 1909: 184, 201).

<sup>9</sup> Komentarzom autora umieszczonym w *Sobolu i pannie* oraz *Unii* osobną pracę poświęciła E. Koniusz (2009).

<sup>10</sup> Obie powieści usytuował pisarz w czasach sobie współczesnych, aczkolwiek zdarzenia w nich opisane obejmują inne odcinki czasowe. Pod względem chronologicznym wcześniej rozgrywa się akcja *Sobola i panny*. Według E. Koniusz powieść podejmująca temat statusu polszczyzny na kowieńskiej wsi dotyczy drugiej połowy XIX w., a ściślej lat 80. tego stulecia (2010: 353, tu też przypis 5). Nieco później z kolei, bo na początku XX stulecia, ulokowana została akcja *Unii*.

<sup>11</sup> Tę wartość powieści litewskich Józefa Weyssenhoffa podkreślała Elżbieta Koniusz, zob. 2007, 2009, 2010.

<sup>12</sup> Przegląd wszystkich właściwości polszczyzny północnokresowej z każdego podsystemu języka (fonetyka, fleksja, składnia, słowotwórstwo i słownictwo) obecnych w powieściach cyklu litewskiego Weyssenhoffa znajdzie się w przygotowywanej do druku II części *Studiów nad językiem Józefa Weyssenhoffa*, będącej publikacją pracy doktorskiej pt. *Polszczyzna północnokresowa w powieściach cyklu litewskiego i młodzieńczych listach Józefa Weyssenhoffa*, powstałej przed kilkoma laty w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach pod opieką dr hab. E. Koniusz, prof. UJK.

ale też szerokie poświadczenia właściwości w utworach pisarzy kresowych (XIX-wiecznych i współczesnych): Chodźki (Turska 1930: 29–30), filomatów i filaretów (Kurzowa 1972: 36–37), Wańkowicza, Konwickiego i Kuncewiczowej (Kurzowa 1975: 47–49), Miłosza (Skubalanka 2006: 80) i Mickiewicza (Szpiczakowska 1983: 16; 2001: 69). Zastępowanie nieakcentowanych *o*, *e* przez *a* posiada w polszczyźnie ukształtowanej na dawnych ziemiach północnokresowych długą historię, jak również geneza zjawiska została dawno ustalona<sup>13</sup>. Pewne, ale bardzo nieliczne, ślady akania pojawiły się na Kresach północno-wschodnich, o czym pisze Iryda Grek-Pabisowa, już w XVI wieku. Zapisy wymowy akającej liczniej potwierdzone zostały w kolejnym stuleciu, a od wieku XVIII akanie stanowiło już cechę regularną języka polskiego na ziemiach kresowych (Grek-Pabisowa, Maryniakowa 1997: 35). O tym, że w XIX w. należało do wyraźnych cech polszczyzny na Kresach przekonuje fakt, że prowadzący w drugiej połowie tego stulecia prace eksploracyjne na tym obszarze Jan Karłowicz wymienił w swoim *Podręczniku* (1984: 75) kilka kategorii, w których pojawia się ta cecha językowa (m.in. w rzeczownikach rodzaju nijakiego na *-o*, typu *ścierwa*, *łuczywa*, czy w B. l. p. rzeczowników r. ż. i wyrazów je określających, np. *po swoja własna żona*). Współcześnie, jak podaje Halina Karaś, akanie „charakteryzuje całe Kresy północne oraz północno-wschodnią część Polski” (2002: 130). Warto też dodać, że badacze wyraźnie odróżniają akanie fonetyczne, tzw. właściwe (polegające na przejściu nieakcentowanych *e*, *o* w *a*), które ma swoje źródło w oddziaływaniu białoruskim, od neutralizacji *e* > *a* (spowodowanej prawdopodobnie szerokim litewskim *e*), często spotykanej na terenach z substratem litewskim.

### Ślady akania w powieściach litewskich

Regionalne środki fonetyczne stosowane są przez Weyssenhoffa w funkcji elementów stylizacji językowej dosyć oszczędnie. Wypada zaznaczyć, że za pomocą fonetycznych elementów językowych o nacechowaniu regionalnym kreował Weyssenhoff przede wszystkim niski wariant polszczyzny północnokresowej. Chodzi tu o nieudolny język bohaterów o chłopskim rodowodzie (Warszulka, Miłaknis) oraz odmianę zaściankową polszczyzny używaną w środowisku miejscowych myśliwych i tropicieli zwierząt (Jurko Lejtan)<sup>14</sup>. Mowę postaci słabo władających polszczyzną kształtował autor między innymi za pomocą takich zjawisk fonetycznych, jak charakterystyczne dla polszczyzny ukształtowanej na podłożu litewskim wstawianie *x* w miejsce *k* w formach typu *kce*, *kcącej* oraz właściwe północno- i południowokresowym odmianom miękką wymowa połączeń *xy* > *x'i*, *yy* > *γ'i* (*chitry*) czy zastępowanie głoski *u* przez *v* w nagłosie wyrazów *wtonął*, *wtopił* się.

Trzeba jednak podkreślić, że spośród wszystkich tego typu właściwości językowych charakterystycznych dla polszczyzny północnokresowej wprowadzonych przez Weyssenhoffa do powieści cyklu litewskiego zjawisko akania posiada najliczniejsze zastosowanie,

<sup>13</sup> Na temat akania i jego przyczyn zob. Zielińska (1999: 257); Karaś (2001: 143–144); Rieger (2006: 387–396).

<sup>14</sup> Charakterystyce niejednorodnej polszczyzny kowieńskiej o rodowodzie chłopskim w świetle powieści *Soból i panna* poświęcony został odrębny artykuł autorki niniejszego tekstu (zob. Płusa 2013).

bo poświadczono zostało aż dziesięciokrotnie, czyli występuje wyraźnie częściej w stosunku innych elementów z zakresu fonetyki o charakterze regionalnym, mających często pojedyncze zaledwie notacje. W jakim charakterze pojawia się akanie w powieściach cyklu litewskiego? Czy Weyszenhoff wykorzystał je jako zjawisko wyłącznie fonetyczne, czy może zastosował również jako właściwość morfologiczną (zmorfologizowaną)? Niżej omówione zostaną wszystkie przejawy akania wyekscerpowane z badanych powieści.

Dwukrotną notację ma w utworze *Soból i panna* zjawisko przejścia nieakcentowanego *e* w *a* wewnątrz wyrazu *herbata* przy jednoczesnym zaniku spółgłoski nagłosowej: *arbatę* (SiP 183), *arbatą* (SiP 184). Proces wymiany nieakcentowanego *e* na *a* w tego typu formach przetrwał w gwarach polskich na Litwie i Białorusi do czasów współczesnych (por. *herbata* u Grek-Pabisowej 2002: 24). Podobne przykłady zarejestrowała też we współczesnych gwarach polskich na Litwie Kowieńskiej Halina Karaś: *arbatą* i *arbatka* (2002: 153).

Wymiana w polszczyźnie północnokresowej nieakcentowanych głosek *e, o* na *a* powoduje niejednokrotnie zmiany morfologiczne. Proces akania stanowić więc może podstawową przyczynę niektórych zjawisk fleksyjnych. Wśród tego rodzaju następstw akania Zofia Kurzowa (1993: 229) wymienia następujące:

- zachwiania w obrębie rodzaju rzeczowników – przesuwanie do rodzaju żeńskiego rzeczowników rodzaju nijakiego, np. *Mołodeczno* || *Mołodeczna*;
- zrównanie biernika z mianownikiem rzeczowników żeńskich zakończonych na *-a*, np. *prawda mówiąc*;
- zrównanie biernika z dopełniaczem l. p. rzeczowników rodzaju męskiego zakończonych na *-a* oraz *-o*, np. *wziąwszy Jana jambisty*;
- zrównanie biernika l. p. z mianownikiem przymiotników, zaimków i liczebników będących określeniami rzeczowników r. ż., np. *Ta miłość przyjacielska lekceważył*;
- wahania w obrębie rodzaju gramatycznego męskiego i żeńskiego w czasownikach 1. i 2. osoby l. p. czasu przeszłego, np. *Ojca straty płakałam* (w liście M. Rukiewicza).

Nie wszystkie wyodrębnione wyżej morfologiczne konsekwencje fonetycznego zjawiska akania mają swoje udokumentowanie w badanych tekstach Weyszenhoffa. Do *Sobola i panny* oraz *Unii* wprowadził autor tylko dwa spośród wymienionych zaburzeń fleksyjnych wywołanych akaniem. Te przekształcenia to: 1. zrównanie formy mianownika i biernika rzeczowników r. ż. na *-a*, oraz 2. zmiana rodzaju gramatycznego rzeczowników r. n. zakończonych na *-o* i ich określeń.

Pierwsze z wymienionych zjawisk, polegające na ujednoceniu końcówki M. i B. l. p. rzeczowników r. ż. zachodzi w badanym materiale jedynie dwukrotnie: przez *brama* (U 371), *fajka* palić (SiP 296). Wynotowane przykłady pozwalają zaobserwować odnosowanie końcówki biernika *-ę* i przejście zdenalizowanej samogłoski w *-a*<sup>15</sup>. Tendencja ta, dość powszechnie spotykana w polszczyźnie Kresów północno-wschodnich minionych stuleci, ale także jej odmiany współczesnej, określana jest przez niektórych badaczy mianem akania zmorfologizowanego (Karaś 2002: 131). Warto zaznaczyć, że z tego też względu obecność

<sup>15</sup> Podobne formy dokumentuje z XIX w. J. Karłowicz: w *ta strona*, w *sobota* (1984: 75).

w bierniku l. p. rzeczowników r. ż. mianownikowej końcówki *-a* cieszy się w literaturze przedmiotu dużym zainteresowaniem (zob. Karłowicz 1984: 75; Dwilewicz 1997: 45; Masojć 2001: 54–56). Właściwość ma dość długą historię w regionalnej odmianie języka polskiego. Z ustaleń Z. Kurzowej wynika, że omawiane zjawisko notowane było już w XVII stuleciu, ale okresem szczególnego nasilenia bierników równych mianownikowi stał się dopiero wiek XIX (1993: 175).

Zrównanie końcówek M. i B. l. p. w podanych przykładach wynika z odnoszenia biernikowego zakończenia *-ę* i przejścia tej zdenazalizowanej samogłoski w *-a*. Właśnie zjawisko akania jest ogólnie uznana przyczyną ujednoczenia biernika z mianownikiem<sup>16</sup>. Przekształceniom fleksyjnym w grupie tych przypadków sprzyja ponadto, zdaniem H. Turskiej, brak w białoruskim systemie językowym połączeń spółgłoski twardej + *e* (w tym *k + e*), rozszerzający się w dialektach północnokresowych na spółgłoski miękkie (Turska 1948: 106–107). Oddziaływanie obu fonetycznych czynników doprowadziło do ujednoczenia końcówki *-a* w M. i B. l. p. i stopniowej morfologizacji zjawiska. Proces ten, jak pisze H. Karaś: „rozciga się też na kongruentne z tymi rzeczownikami określniki przymiotnikowe i zaimkowe” (2002: 198).

Zaprezentowane wyżej przykłady akania i zaburzeń fleksyjnych spowodowanych tym zjawiskiem służą celowej dialektyzacji języka powieściowych bohaterów. Problem z rozróżnianiem mianownika i biernika mają w badanych tekstach bohaterowie wywodzący się z najniższych kręgów społecznych, których mowę można określić Weysenhoffowskim mianem „łamanej polszczyzny”. Odrębnego potraktowania wymaga jedynie wyrażenie *przez brama*, będące, jak informuje autor, fragmentem prawdopodobnie autentycznego napisu umieszczonego nad bramą wjazdową<sup>17</sup>: „tryumf dla bramy, dla tryumfu brama – // Jedzie pan Chmara i Chmarzyna sama // Przez *brama*” (U 371). Obecność dialektalnej właściwości w tym kontekście może w jakimś stopniu sugerować szerszy niż tylko wśród gminu zasięg fleksyjnego zjawiska ujednoczenia zakończeń M. i B. l. p. Wskazuje na taki stan również H. Turska, pisząc: „Nie tylko bowiem stało się *-a* w tej kategorii gramatycznej normą dla wyrosłej na pniu białoruskim polszczyzny warstw niższych, ale ze wszystkich cech pochodzących od akania wykazuje najzaciętszy opór wobec tendencji poprawnościowych także w języku warstw wyższych, a nawet dostaje się do literatury” (1948: 106).

Inną zanotowaną w badanym materiale pozycją morfologiczną akania jest zmiana rodzaju gramatycznego. Wykorzystane przez Weysenhoffa zjawisko językowe dotyczy dwóch rzeczowników r. n. zakończonych na *-o*: *bloto* i *jeziro*<sup>18</sup>, oraz ich określeń, które przyjmują rodzaj i paradygmat żeński, co widoczne jest w formie M. i B. l. p. W wypowiedziach bohaterów reprezentujących środowisko rdzennych Litwinów, słabo mówiących

<sup>16</sup> Fonetyczne podłoże zjawiska podkreśla też I. Maryniakowa (zob. Grak-Pabisowa, Maryniakowa 1997: 74).

<sup>17</sup> W jednym z przypisów autor podaje: „taki podobno ma być napis na łuku tryumfalnym przy wjeździe Adama Chmary na województwo mińskie w r. 1784” (U 371).

<sup>18</sup> H. Karaś rejestruje z Kowieńszczyzny postać wyrazu *jeziro*, ale w r. m. (ten *jeziro*), utworzoną na wzór litewskiego odpowiednika również w r. m. (2002: 181).

po polsku, widoczna jest modyfikacja w grupie rzeczowników r. n. zakończonych na *-o*, które przyjmują końcówkę r. ż. *-a*: *jedna jeziora, druga jeziora* (U 41), *taka* w niej *blota* (SiP 194), *blota* tam *grząska* (SiP 251), jest *jeziora, niezarośnięta, czarna* (SiP 295), na *ta jeziora* (SiP 296). Fleksyjna pozycja mianownika i biernika wskazywałaby na akanie jako najbardziej pewną przyczynę omawianych przekształceń, ale zmiana rodzaju występuje tu również w formie miejscownika l. p.: o *tej jeziorze* (SiP 298); a także w przydawkach określających dane rzeczowniki (rzadziej innych częściach zdania): *taka* w niej *blota* (SiP 194), *blota* tam *grząska* (SiP 251), *jedna jeziora, druga jeziora* (U 41), jest *jeziora, niezarośnięta, czarna* (SiP 295), tak z *jej* [o jeziorze – M. P.] dniem i nocą para idzie ciężka (SiP 295), nie marznie *ona* [o jeziorze M. P.] (SiP 296), na *ta jeziora* (SiP 296). Powyższe fakty sugerują więc nawet modyfikację paradygmatu rzeczowników *bloto* i *jezioro*. Nie ma jednak pełnego rejestru form potwierdzających tę tezę<sup>19</sup>.

Omawianą właściwość wykorzystał autor przede wszystkim jako środek stylizacji językowej wypowiedzi kowieńskich chłopów. Nie dziwi kilkakrotne zastosowanie tej osobliwości, skoro w ocenie pisarza miała ona status wyróżnika nieudolnej polszczyzny Litwinów. Dał temu wyraz w jednym z przypisów, w którym dowiódł dobrej znajomości regionalnego wariantu języka polskiego. Obecną w wypowiedzi litewskiego leśnika żeńską postać leksemu *jezioro* (*ta jeziora*) skomentował w ten oto sposób: „Litwini, słabo mówiący po polsku, mają stałą skłonność do przerabiania rzeczowników na rodzaj żeński i używania generalnie ich w pierwszym przypadku” (SiP 296).

Trzeba jeszcze podkreślić, że polszczyzna północnokresowa zna także zjawisko odwrotne do akania, a mianowicie wymowę hiperpoprawną. Próba uniknięcia akania i chęć posługiwania się starannym językiem może doprowadzać do zastępowania nieakcentowanego *a* samogłoską *o*.<sup>20</sup> Co interesujące, Weyssenhoff równie często stosuje tę cechę, co samo akanie. Z całego materiału wyekscerpowano 9 przykładów ilustrujących zjawisko wstawiania samogłoski *o* na miejsce *a*, obecne w tym samym leksemie – *można: można* (SiP 249, SiP 289, SiP 363, U 41, U 120 – 2 razy, U 245, U 331), *nie można* (U 244)<sup>21</sup>.

## Podsumowanie – funkcje akania w *Sobolu i pannie oraz Unii*

Miejszem występowania w badanych utworach językowej właściwości północnokresowej, jaką jest wymiana nieakcentowanych samogłosek *e, o* na *a*, czyli akanie, są – jak już zaznaczono – partie dialogowe, w których regionalnie nacechowane elementy stanowią wykładnik dialektyzacyjnych zabiegów autora. Jaką funkcję pełnią wprowadzone do powieści „litewskich” środki stylizacji za pomocą tej cechy językowej? Użyte przez pisarza

<sup>19</sup> Czynniki będące wykładnikiem przekształcenia paradygmatu określiła I. Maryniakowa: „tam, gdzie zachodzi akanie, redukcja itp. fakty fonetyczne w obrębie końcówki rzeczownika i jego określeń, tylko pełna zgodność wszystkich końcówek [podkreślenie M. P.] może być niekwestionowanym wykładnikiem rodzaju gramatycznego” (Grek-Pabisowa, Maryniakowa 1999: 32).

<sup>20</sup> Szerzej na ten temat zob. Turska 1930/1983: 17; Karaś 2002: 135; Kurzowa 1993: 86.

<sup>21</sup> Te same formy jako przykład hiperyzmów powstałych na tle akania rejestruje u Chodźki H. Turska (1930: 30), a u filomatów i filaretów Z. Kurzowa (1972: 37).

przejawy akania (w charakterze fonetycznym i morfologicznym) przede wszystkim służą charakterystyce mowy autochtonów – bohaterów pochodzących z Litwy Kowieńskiej. Pośrednio informują one o ich etnicznym, a niekiedy także społecznym rodowodzie. Postacie, których język nacechowany jest akaniem, reprezentują przecież różne warstwy społeczne. Stylizacja dotyczy przede wszystkim mowy litewskich chłopów i rekrutującego się ze społeczności chłopskiej inteligenta (publicysta Miłaknis), ale obecna jest również w mowie bohaterów niższego stanu, związanych ze środowiskiem dworskim, których polszczyzna różni się stopniem opanowania od niewprawnej mowy chłopskiej, jak myśliwy Jurko Lejtan, czy wywodzącej się z włościaństwa gospodyni Marceli, która – jak określa narrator – dość „obficie” mówi po polsku (SiP 47). W ten sposób regionalna właściwość językowa umożliwiła pisarzowi dokonanie swoistej klasyfikacji społecznych odmian polszczyzny używanej na Litwie Kowieńskiej<sup>22</sup>. Inna, równie ważna funkcja środków dialektyzacji, polega na wprowadzaniu lokalnego – kresowego kolorytu. Tematyka analizowanych utworów sprawia, że jest to niezmiernie istotne zadanie tego rodzaju faktów językowych, w pełni przez pisarza zrealizowane i przybierające w powieściach wymiar artystyczny.

### Źródła

- SiP – WEYSSENHOFF, J., 1912. *Soból i panna*. Cykl myśliwski. Warszawa–Kraków.  
 U – WEYSSENHOFF, J., 1910. *Unia*. Warszawa.

### Bibliografia

- DWILEWICZ, B., 1997. *Język mieszkańców wsi Bujwidze na Wileńszczyźnie*. Warszawa: Wydawnictwo DIG.
- GREK-PABISOWA, I., MARYNIAKOWA, I., 1997. Język polski na Kresach północno-wschodnich dawniej i dziś (cechy fonetyczne opracowała I. Grek-Pabisowa, cechy gramatyczne opracowała I. Maryniakowa). In: *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach Wschodnich*. Red. I. Grek-Pabisowa. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, 27–109.
- GREK-PABISOWA, I., MARYNIAKOWA, I., 1999. *Współczesne gwary polskie na dawnych Kresach północno-wschodnich* (cechy fonetyczne opracowała I. Grek-Pabisowa, cechy gramatyczne opracowała I. Maryniakowa). Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- GREK-PABISOWA, I., 2002. *Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi. Fonetyka*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- KARAŚ, H., 2001. O specyfice polszczyzny kowieńskiej (w porównaniu z odmianą wileńsko-smolewską). *Studia nad polszczyzną kresową*, 10, 137–160.
- KARAŚ, H., 2002. *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*. Warszawa–Puńsk: Auśra.
- KARŁOWICZ, J., 1984. Podręcznik czystej polszczyzny dla Litwinów i Petersburszczan (do druku przygotowała Elżbieta Smułkowa). *Studia nad polszczyzną kresową*, 3, 33–81.
- KONIUSZ, E., 2007. Sytuacja językowa i narodowościowa na Litwie Kowieńskiej w XIX wieku w świetle powieści Józefa Weyssenhoffa „Soból i panna”. In: *Preteksty – Teksty – Konteksty*. Red. M. Barański, Z. Trzaskowski. Kielce: Akademia Świętokrzyska, 327–339.
- KONIUSZ, E., 2009. Józefa Weyssenhoffa komentarze do regionalnych elementów językowych z Kowieńszczyzny zawarte w „powieściach litewskich”. In: *W kręgu języka. Materiały konferencji „Sło-*

<sup>22</sup> Szeroko na ten temat pisała w swoich artykułach E. Koniusz (zob. 2007, 2010).



wotórstwo – słownictwo – polszczyzna kresowa” poświęconej pamięci Profesor Zofii Kurzowej. Red. M. Skarżyński, M. Szpiczakowska. Kraków 16–17 maja 2008. Biblioteka „LingVariów”. T. 2. Kraków: Księgarnia Akademicka, 101–113.

KONIUSZ, E., 2010. Obraz polszczyzny kowieńskiej w powieściach cyklu litewskiego Józefa Weyssenhoffa. In: *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księga jubileuszowa na 1000-lecie Litwy*. Red. J. Mędelska, Z. Sawaniewska-Mochowa. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 351–364.

KURZOWA, Z., 1972. *Studia nad językiem filomatów i filaretów (fonetyka, fleksja, składnia)*. Kraków: nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego.

KURZOWA, Z., 1975. *Elementy kresowe w języku powieści powojennej*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

KURZOWA, Z., 1993. *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.

MASOJĆ, I., 2001. *Regionalne cechy systemu gramatycznego współczesnej polszczyzny kulturalnej na Wileńszczyźnie*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.

PLUSA, M., 2013. Polszczyzna jednostek o rodowodzie chłopskim na pograniczu polsko-litewskim w utworze Józefa Weyssenhoffa *Soból i panna*. In: *Ze Wschodu na Zachód. Problemy dialogu międzykulturowego nie tylko w Europie*. Red. M. Bralewska, J. Kosmalska. Pruszków: Oficyna Wydawnicza LEKSEM, 311–326.

RIEGER, J., 2006. O tak zwanym akaniu w gwarach polskich na Białorusi i na Litwie. In: *Munuscula linguistica: in honorem Aleksandrae Cieślíkowa oblata*. Red. K. Rymut, K. Skowronek, B. Czopek-Kopciuch, M. Malec. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 387–396.

ROUBA, N., 1909. *Przewodnik po Litwie i Białejrusi*. Wilno: Wydawnictwo Kurjera Litewskiego.

SZPICZAKOWSKA, M., 1983. O języku Pana Tadeusza Adama Mickiewicza. *Poradnik Językowy*, 1, 94–108.

SKUBALANKA, T., 2006. *Język poezji Czesława Miłosza*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

SZYPOWSKA, I., 1976. *Weyssenhoff*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

TURSKA, H., 1930. *Język Jana Chodźki. Przyczynek do historii języka na obszarze północno-wschodnim Rzeczypospolitej*. Wilno: Koło Polonistów.

TURSKA, H., 1948. Jeszcze w sprawie *widzę pana starosty*. *Język Polski*, 29, 105–111.

TURSKA, H., 1930/1983. Język polski na Wileńszczyźnie, przedruk artykułu z 1930 r. *Studia nad polszczyzną kresową*, 2, 1983, 15–23.

WEYSSENHOFF, J., [1925]. *Mój pamiętnik literacki*. Poznań–Warszawa–Wilno–Lublin: Nakład Księgarni Św. Wojciecha.

ZIELIŃSKA, A., 1999. Elementy języka litewskiego w polszczyźnie kowieńskiej. *Acta Baltico-Slavica*, 24, 253–261.

## Magdalena Plusa

Jan Kochanowski University in Kielce, Poland

Research interests: history of the Polish language, Polish language of Northern Borderland

## Akanie as a Means of Linguistic Stylization in Lithuanian Novels by Józef Weyssenhoff

### Summary

Józef Weyssenhoff (1860–1932) was a Polish writer who dedicated to Kaunas, Lithuania two of the most significant novels in his literary output – “Unia” (1910) and “Soból i panna” (1912), often called “Lithuanian novels”. He was deeply emotionally connected with this region since he was a child. Both these texts constitute a valuable source of knowledge concerning the status of regional variant of Polish

language and its formal characteristics that were used in the ground-breaking decades of the 19th and 20th century. These characteristics were used by the writer as a means of masterly conducted linguistic stylization. Among the presented by Weysenhoff's linguistic facts characteristic for Northern Borderlands there can be found a process called 'akanie' what basically means the pattern of pronouncing unstressed vowels /e/ and /o/ as /a/. Which of the peculiar indicators concerning the specific vowel pronunciation is evidenced in the studied texts (phonetic parameter or a phenomenon that has experienced morphological processes)? How do they serve as a means of linguistic stylization? The following article presents a brief description of the peculiar process called 'akanie' which was known to Józef Weysenhoff from Kaunas, Lithuania and which he then deliberately introduced in his two novels as a function of a literary manifestation.

KEYWORDS: 'Akanie', Polish Language of Northern Borderland, "Soból i panna", "Unia", Weysenhoff.

---

Dr **Madalena Plusa** – She obtained the PhD degree in the field of linguistics in 2013, defending the dissertation of the *North-borderland Polish in the novels of the Lithuanian cycle and the youthful letters of Józef Weysenhoff*, written under the supervision of dr hab. Elżbieta Koniusz, prof. UJK. At present she is working in the Institute of Polish Philology of Jan Kochanowski University in Kielce. Her research interests focus on issues in the history of Polish language and the regional variation of Polish, Polish language of Northern Borderland.

Pateikta / Submitted 2018 05 30

Priimta / Accepted 2018 07 29